UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Particuliere Archieven 3.0

Uitdagingen van het digitale heden

Jeurgens, C.

DOI
10.58484/ssegl.v66i13414

Publication date
2021

Document Version
Final published version

Published in
Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg

License
CC BY-NC

Link to publication

Citation for published version (APA):
Jeurgens, C. (2021). Particuliere Archieven 3.0: Uitdagingen van het digitale heden. *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, *66* , 42-57. https://doi.org/10.58484/ssegl.v66i13414

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:15 Sep 2026

Charles Jeurgens

PARTICULIERE ARCHIEVEN 3.0: UITDAGINGEN VAN HET DIGITALE HEDEN

Abstract

Archival policy is facing new operational issues and questions. The digital turn has not only changed the ways in which data and information are created, used and stored, but is also confronting archivists with new challenges in building relationships with the creators of records. For 'private' archives (keeping materials of companies, organizations and individuals, such as SHCL) the challenge is even bigger, as they need to engage with the online platforms and network communities that have emerged in contemporary society. Surprisingly, this engagement breathes new life into archival policies as it was discussed around 1900, when the idea of 'community' as creator of archives was introduced.

Inleiding

In 1968 nam Gerard Panhuysen afscheid van het rijksarchief in Limburg, waar hij sinds eind jaren 1920 – vanaf 1933 als rijksarchivaris – werkzaam was geweest. Tijdens zijn afscheid werd hij onder meer geprezen vanwege de belangstelling die hij had getoond voor particuliere archieven. Panhuysen was overtuigd van het belang om particuliere archieven te acquireren. 'De bijzondere waarde van de talrijke particuliere archieven', zo had hij zich eens laten ontvallen, 'ligt hierin, dat zij veel meer dan overheidsarchieven dat ooit zullen kunnen, een beeld geven van het werkelijke leven van iedere dag van onze maatschappelijke samenleving in zijn duizendvoudige geledingen, dat zij veel reëler en veel concreter het ontstaan, de groei, de ontwikkeling en de betekenis van het economische en sociale leven weergeven'.[1] Voor pater Remigius Dieteren, secretaris van het bestuur van het in 1949 opgerichte Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, voldoende reden om er tijdens de afscheidsplechtigheid uitgebreid aandacht aan te besteden. Dieteren zag zelfs een toekomst voor zich waarin het rijksarchief in Limburg en het Sociaal Historisch Centrum nauw zouden samenwerken als een bijzonder onderdeel van een toekomstige Maastrichtse universiteit.[2]

Instellingen die zich toeleggen op het verzamelen en beheren van archieven van personen en instellingen die niet door een overheidsorgaan zijn gevormd, de

1 M.K.J. Smeets, 'Afscheid van Dr. G.W.H. Panhuysen als Rijksarchivaris in Limburg', *Nederlands Archievenblad* 72 (1968) 195.
2 *Ibidem*.

zogeheten categorale instellingen, spelen sinds het begin van de twintigste eeuw een steeds belangrijkere rol in Nederland. Ofschoon gemeente- en rijksarchieven meestal ook omvangrijke particuliere archieven in hun depots hebben opgenomen, is hun primaire verantwoordelijkheid het beheren en beschikbaar stellen van archieven die door overheidsorganen zijn gevormd. De term 'particuliere archieven' is voortgekomen uit de behoefte onderscheid te maken tussen archieven die gevormd waren door overheidsorganen en archieven die dat niet waren. De Raad voor Cultuur heeft er al eens op gewezen dat de grens tussen overheids- en particuliere archieven in werkelijkheid tamelijk diffuus is: '[h]et Koninklijk Huis, de kernenergiecentrale Dodewaard, het bijzonder hoger onderwijs, de Tuchtraad van de advocatuur: ze fungeren formeel binnen het private domein maar het publiek belang ervan is evident, dus ook de archieven die hun geheugens bewaren. Formele semi-overheidsarchieven als van het notariaat vormen wat dat betreft afdoende illustratie'.[3] De Raad onderscheidde drie categorieën van particulier archiefbeheer: 1. categorale instellingen waar cultuurhistorische collecties op professionele wijze worden beheerd en openbaar toegankelijk zijn (bijvoorbeeld het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, ATRIA, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg); 2. bedrijfsarchieven van historisch belang die door de bedrijven zelf beheerd worden, niet openbaar zijn, maar wel met professionele zorg zijn omgeven; 3. overige collecties bij niet-zelfstandige archiefinstellingen.[4]

In dit artikel richt ik me op de activiteiten van de categorale instellingen. Het fundamentele onderscheid tussen categorale archiefinstellingen en het openbaar archiefwezen ligt, afgezien van financiering en bestuur, inhoudelijk gezien vooral op het type archieven dat ze acquireren. Verder hanteren categorale archiefinstellingen veelal dezelfde concepten, methoden en technieken om hun collecties te beschrijven en beschikbaar te stellen als de collega-instellingen in het overheidsdomein. In deze bijdrage bespreek ik eerst in vogelvlucht de in hoge mate door de overheidsarchieven bepaalde kijk op archieven en archiveren en de sterk normerende werking die dit had op de archiefpraktijken van categorale instellingen. In het tweede deel van deze bijdrage ga ik in op een aantal ontwikkelingen dat voortkomt uit de verregaande digitalisering van de samenleving. Wat betekenen dergelijke ontwikkelingen voor het documenteren en archiveren van activiteiten die plaatsvinden buiten het overheidsdomein? Welke mogelijke kansen liggen er voor categorale instellingen?

3 Raad voor Cultuur, *Besteladvies Archieven* (Den Haag 2010) 6.
4 *Ibidem*, 6-7.

Terugblik: denken over archieven rond 1900

In de loop van de negentiende eeuw werden op verschillende plaatsen in Nederland archivarissen aangesteld die tot taak hadden de historische archieven te beheren. Hendrik van Wijn werd in 1802 de eerste 'archivarius' van de Bataafse Republiek en met de benoeming in 1817 van een provinciaal archivaris in Gelderland volgden de andere provincies geleidelijk dit voorbeeld. Steden, met Leeuwarden (1838), 's-Hertogenbosch (1841), Kampen (1842) en Maastricht (1849) voorop, volgden schoorvoetend de provinciale initiatieven. Hoewel het aantal functionarissen dat zich uitsluitend bezighield met het beheer van de oude archieven van rijk, provincies en gemeenten gering was, zijn het deze archivarissen, in dienst van de overheid, die hun stempel hebben gedrukt op de ontwikkeling van het vakgebied. De in 1891 opgerichte Vereeniging van Archivarissen in Nederland was feitelijk een club van overheidsfunctionarissen die zich primair bekommerde om het beheer van overheidsarchieven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat archivarissen in het denken over het concept van archief en bij het ontwikkelen van methoden en technieken met betrekking tot het beheer (met name ordenen en beschrijven) van archieven zich lieten leiden door criteria die goed pasten bij formele bestuursarchieven. Archieven, zo werd de dominante visie, kwamen niet willekeurig tot stand, maar groeiden, vormden en ontwikkelden zich volgens vaste regels. Ze weerspiegelden de structuur en activiteiten van het 'organisme' dat verantwoordelijk was voor de vorming ervan.[5] Archiefvormende 'organismen' waren, in de ogen van de laat-negentiende-eeuwse archieftheoretici, formele organisaties, overwegend ingesteld door de overheid. Deze formalistische, organisatiegerichte benadering heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van het vakgebied. Concepten als archief, herkomstbeginsel en oorspronkelijke orde, maar ook de methoden van ordenen en beschrijven zijn er in hoge mate door bepaald.

Een belangrijke piketpaal werd geslagen in 1898. Met het verschijnen van de *Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven* kregen archivarissen een gedetailleerd handboek tot hun beschikking en werd de werkwijze om formele bestuursarchieven toegankelijk te maken in hoge mate gestandaardiseerd. Deze 'bijbel', met in totaal honderd voorschriften waarin gedetailleerd werd uiteengezet hoe archieven geordend en beschreven dienden te worden, zou niet alleen bijna de gehele twintigste eeuw de norm blijven voor het maken van inventarissen, maar

5 Deze zienswijze komt duidelijk terug in paragraaf 2 van de *Handleiding voor het Ordenen en beschrijven van Archieven van* 1898. Overigens geven de verslagen van de jaarvergaderingen van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland inzicht in de discussies die gevoerd werden. Zie bijvoorbeeld *Nederlandsch Archievenblad* 3 (1893) 63-68.

bepaalde ook lange tijd het internationale archivistische discours. De *Handleiding*, door de auteurs met enige zelfspot getypeerd als een 'vervelend en kleingeestig boek', werd vertaald in het Duits, Italiaans, Frans, Bulgaars, Engels, Chinees en Portugees.[6]

De *Handleiding* definieerde de term archief als 'bescheiden, ex officio ontvangen bij of opgemaakt door eenig bestuur of een zijner ambtenaren' en had daarmee een sterk formalistische inslag. Minder zichtbaar is dat aan deze gecanoniseerde omschrijving van archief een hevige discussie voorafgegaan was tussen met name Theodoor van Riemsdijk (algemeen rijksarchivaris van 1887 tot 1911) en Samuel Muller (rijks- en gemeentearchivaris van Utrecht tussen 1879 en 1920 en voorzitter van de in 1891 opgerichte *Vereeniging van Archivarissen in Nederland* van 1893 tot 1920, met een kleine onderbreking tussen 1910 en1913). In de discussies over hoe het begrip archief te definiëren en af te bakenen, introduceerde Van Riemsdijk het concept van de gemeenschap. Onder een archief verstaat men, zo schreef hij in een artikel dat in 1893 in *De Gids* werd gepubliceerd, 'het geheel van de onder eene autoriteit berustende stukken, welke door haar opgemaakt en ontvangen zijn. De autoriteiten zijn de organen van eene gemeenschap. Zulk eene gemeenschap is de Staat, eene provincie, eene gemeente, eene geestelijke of wereldlijke corporatie. (…) De archieven van de autoriteiten, die dezelfde gemeenschap vertegenwoordigen, behooren bij elkander'.[7] Dit begrip 'gemeenschap' leidde in de beginjaren van de *Vereeniging van Archivarissen* tot veel discussie. Muller vond het begrip 'gemeenschap' te abstract en daarmee niet bruikbaar. Hij verzette zich tegen de gedachte dat een gemeenschap archieven kon vormen. In de *Handleiding*, waaraan Van Riemsdijk geen direct aandeel had, werd dit nog eens expliciet benadrukt door te stellen dat '[d]e gemeenschap zelve (…) geen archief (heeft), maar haar bestuur en hare ambtenaren'.[8] Verdere reflectie op en theorievorming over hoe een

6 Voor een overzicht van de geschiedenis van de vertaling van de *Handleiding* zie: F.C.J. Ketelaar, '"Per tutti i paesi": de Handleiding buiten Nederland', in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en Context van de Handleiding voor het Ordenen en beschrijven van Archieven van* 1898 (Hilversum 1998) XCIX-CVIII.

7 Th. Van Riemsdijk, 'De rijksarchieven', *De Gids* 57 (1893) 35-58, aldaar 56. Om te kunnen bepalen of Van Riemsdijk is beïnvloed door wetenschappelijke publicaties over 'gemeenschap' en door de aandacht die dit begrip in zijn tijd in de pers kreeg, vereist nader onderzoek. In 1887 publiceerde Ferdinand Tönnies zijn invloedrijke boek *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*. Dit leidde aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw tot veel debat onder sociologen als Dürkheim, Simmel en Weber.

8 S. Muller Fz, J.A. Feith, R. Fruin Th.Az, *Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven* (Groningen 1920, tweede druk) 3. In het *Nederlandsch Archievenblad* werd eind negentiende en begin twintigste eeuw regelmatig over het gebruik van het begrip 'gemeenschap' gesproken. Muller gebruikte weliswaar het woord gemeenschap maar verstond er wat anders onder dan Van Riemsdijk. Zie hiervoor Theo H.P.M. Thomassen, 'Van evenement naar structuur: ordenen en beschrijven in de eeuw vóór de Handleiding', in: Horsman, Ketelaar en Thomassen, *Tekst en Context*, XXI-LXXVIII.

gemeenschap vanuit archivistisch perspectief te conceptualiseren heeft niet meer plaatsgevonden. De discussie was gesloten. Met enige ironie zouden we, ruim 120 jaar na het verschijnen van de *Handleiding*, kunnen vaststellen dat Van Riemsdijk uiteindelijk misschien toch een beetje gelijk heeft gekregen. In het archivistische discours is immers veel aandacht voor gemeenschappen (naar Brits voorbeeld meestal *communities* genoemd) en de archieven die door zulke gemeenschappen worden gevormd. Daarbij dient wel aangetekend te worden dat het denken over wat een gemeenschap is en hoe deze bijeen gehouden wordt, sinds het eind van de negentiende eeuw eeuw sterk geëvolueerd is.

Ofschoon de *Handleiding* in haar benadering de nadruk legde op formele archieven die door overheidsorganen werden gevormd, werd de deur op een kier gezet voor archieven die buiten het overheidsdomein werden gevormd. Het derde artikel van de *Handleiding* stelt immers dat '[o]ok besturen of ambtenaren van privaatrechtelijke lichamen' archief kunnen vormen, aangezien ook zij contracten sluiten, brieven ontvangen en notulen maken. Ook hier zien we weer de sterk formalistische invalshoek. De aarzeling en het voorbehoud die in de formulering gelezen kan worden, zo biechtte Muller later op, was goed opgemerkt. Het ging immers vaak om losse papieren en dus niet om archief in de strikte betekenis van het woord.[9] Als voorbeeld van dergelijke privaatrechtelijke archieven werden kloosters, verenigingen en bedrijven genoemd. Familie- en huisarchieven werden daar nadrukkelijk niet onder gerekend omdat die, aldus de opstellers van de *Handleiding*, geen geheel vormen, vaak op zonderlinge wijze bij elkaar zijn gekomen en een organisch verband missen. De regels van de *Handleiding* konden daarom niet op dergelijke archieven worden toegepast.[10] Familiearchieven, zo luidde de latere kritiek op deze zienswijze van de sacrosancte *Handleiding*, werden hiermee als het ware vogelvrij verklaard: '[g]een 'respect des fonds', nee de willekeurig gevormde verzameling familiepapieren mocht men (…) gerust uit elkaar halen. Alleen het ambtelijk gedeelte van een familiearchief mocht wel een plaats innemen in de acquisitiepolitiek van een archiefdienst; met de rest kon men Sinterklaas gaan spelen bij bibliotheken en musea'.[11] Tegelijkertijd werd geconstateerd dat archivarissen op dit punt de leer van Muller, Feith en Fruin gelukkig lang niet altijd even letterlijk hebben genomen, waardoor familiearchieven in veel gevallen niet uit elkaar getrokken zijn en wel degelijk als samenhangende eenheden zijn geacquireerd en beschreven.[12]

9 S. Muller, 'De opneming van private archieven in openbare depots', *Nederlandsch Archievenblad* 25 (1916) 13

10 Handleiding, artikel 3.

11 G.M.W. Ruitenberg, 'Inventarisatie van familiearchieven', *Nederlands Archievenblad* 87 (1983) 165-170.

12 Familiearchieven zijn mijns inziens een voorbeeld van archieven van gemeenschappen (*communities*)

Kunsten en Wetenschappen.

Gisteren is te Haarlem de gronslag gelegd voor eene Vereeniging van Archivarissen in Nederland, waartoe een zestal vakgenooten het initiatief had genomen. Eene door hen rond gezonden circulaire was door de meeste collega's met eene betuiging van instemming beantwoord.

Door de benoeming van tal van Rijksarchivarissen in de provinciën en de aanstelling in verscheidene steden van gemeente-archivarissen waar die vroeger ontbraken, is het aantal dier ambtenaren thans omstreeks een vijftigtal.

Is dit aantal aanzienlijk grooter dan het voor een twintig jaren was; bij het tegenwoordige geslacht openbaart zich, dank ook de gunstiger omstandigheden, waarin het geplaatst is, een opgewekt streven om de archieven bruikbaar, nuttig en bekend te maken. Uit een wetenschappelijk en maatschappelijk oogpunt werd meer en meer het nut en voordeel eener vereeniging ingezien. Onder leiding van mr. *Enschedé* is gisteren tot het oprichten dier vereeniging besloten en het reglement vastgesteld. Alle aanwezigen traden tot het lidmaatschap toe. (*Vad.*)

Nieuwsbericht over de oprichting van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland.

Bron: Opregte Haarlemsche Courant, 19 juni 1891 (*Delpher*).

Overigens werd deze discussie al gauw verbreed naar de vraag welke verantwoordelijkheid de openbare archiefbewaarplaatsen hadden ten aanzien van zogeheten private archieven. Ook nu weer was Muller zeer uitgesproken. Hij verzette zich tegen de gedachte dat archiefdepots verzamelplaatsen waren van bronnen voor de geschiedenis van een stad, provincie of een staat omdat daarmee de zuiverheid van het begrip archief zou worden aangetast. Archieven, zo stelde hij, 'behooren uit te gaan van een bestuur of een ambtenaar ex officio' en omdat private archieven 'dikwijls zelfs geene vast organisatie hebben, zijn (zij) voor een belangrijk deel eigenlijk handschriften-verzamelingen' en horen zij feitelijk in een bibliotheek thuis.[13]

al zijn ze zelden als zodanig geconceptualiseerd. Dit laatste geldt ook ten aanzien van de wijze waarop ze worden gestructureerd en beschreven. Zie J.A.A. Bervoets, J.A.M.Y Bos-Rops, Th.J.N.M. Marcelis, H.Th.M. Roosenboom, G.M.W. Ruitenberg, 'Het Conglomeraat ontward. Aanwijzingen voor het inventariseren van familiearchieven', *Nederlands Archievenblad* 88 (1984) 193-233.

13 Muller, 'De opneming van private archieven in openbare depots'. 15. Hier dringt zich de vergelijking op met de webarchieven (zie tweede deel van dit artikel) die op initiatief van de Koninklijke Bibliotheek en niet van het Nationaal Archief worden *geharvest*.

Particuliere initiatieven

Dergelijke scherpslijperij maakte in ieder geval duidelijk dat vanwege het nauw afgebakende archiefbegrip enkel de archieven die gevormd waren door overheidsorganen verzekerd waren van de professionele belangstelling van de beroepsgroep van archivarissen. Voor Muller was een archiefbewaarplaats 'onderdeel van de staatsmachine, waar de oude bescheiden uit onze griffies en secretarieën door openbare ambtenaren bewerkt en georganiseerd worden, allereerst voor doeleinden van de staat zelf'.[14] Al waren lang niet alle vakgenoten het met die opvatting eens, het gaf wel aan dat het voortbestaan van de documentaire nalatenschap van private instellingen verre van gegarandeerd was. Bezorgde historici ondernamen dan ook al gauw initiatieven om ervoor te zorgen dat ook het documentaire erfgoed van andere actoren dan de overheid veiliggesteld kon worden. Zo richtte de eerste hoogleraar economische geschiedenis in Nederland, N.W. Posthumus, in 1914 in samenwerking met het bedrijfsleven en gesteund door de Vereniging van Archivarissen in Nederland het Nederlandsch-Economisch Historisch Archief (NEHA) op. Het NEHA had tot doel het verzamelen, bewaren en bewerken van bronnenmateriaal dat van belang werd geacht voor de economische geschiedenis van Nederland.[15] Andere initiatieven volgden, door Posthumus treffend gekarakteriseerd als 'reddingsmaatschappijen'[16], die erop gericht waren geschriften en collecties die verloren dreigden te gaan voor de ondergang te behoeden. In 1930 werd de voorloper van het Meertensinstituut opgericht, dat begon met het documenteren van de Nederlandse taal en cultuur. In 1935 volgde het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), dat zich toelegt op het verzamelen van sociaalhistorische collecties. In hetzelfde jaar werd het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV) opgericht, dat zich zou richten op het documenteren en verzamelen van de geschiedenis van de vrouwenbeweging. Het *Nederlands Archievenblad* maakte melding van deze oprichting in een berichtje van drie regels, al duurde het vervolgens tot 1980 (!) alvorens het blad opnieuw aandacht zou besteden aan het archief voor de vrouwenbeweging. Het tekent de geringe belangstelling van het door mannen gedomineerde bolwerk van de Vereeniging van Archivarissen voor archieven die niet door formele instituties waren gevormd.

14 S. Muller, 'Toespraak van den Voorzitter', *Nederlandsch Archievenblad* 24 (1915) 24.

15 Jacques van Gerwen, 'Het NEHA: een economisch-historische schatkamer in Amsterdam' zie: https://neha.nl/geschiedenis.php

16 *Algemeen Handelsblad*, 11 maart 1937.

Na de Tweede Wereldoorlog volgden meer particuliere initiatieven: het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1945), het Centraal Bureau voor Genealogie (1945) en het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (1949), later gevolgd door initiatieven die gericht waren op het veiligstellen van archieven van personen en instellingen op basis van hun levensbeschouwelijke achtergrond zoals het Katholiek Documentatiecentrum en het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme. Deze instituten hebben met elkaar gemeen dat ze zich richten op het documenteren van aspecten van het sociale en maatschappelijke leven vanuit een ander perspectief dan de overheid. Ze droegen niet alleen bij aan wetenschappelijke kennisvermeerdering maar evengoed aan emancipatie en erkenning van het belang van de geschiedenis van groepen in de samenleving die meestal slechts in de marges van de geschiedschrijving figureerden. Toch leidde dit niet tot fundamenteel andere vormen van archief- en collectiebeheer. De categorale instellingen conformeerden zich voor een belangrijk deel aan de principes zoals die in het openbare archiefwezen werden ontwikkeld en toegepast. Het was denkbaar geweest dat categorale instellingen, en zeker de instellingen waarbij emancipatoire motieven een rol speelden, andere keuzes zouden hebben gemaakt door bijvoorbeeld een ruimere invulling te geven aan het begrip archief [17], nieuwe archivistische concepten te bedenken die gericht waren op het eerdergenoemde idee van gemeenschappen of het ontwikkelen van radicaal andere vormen van het ordenen en beschrijven van het materiaal.[18] Conformeren aan de standaarden zoals deze ontwikkeld werden in het openbaar archiefwezen, bleek echter ook een manier om erkenning te krijgen van vakgenoten uit het openbaar archiefwezen. Annette Mevis, archivaris van ATRIA (de huidige naam van het IAV) omschreef het in een artikel in *het Archievenblad* als volgt: '(…) we wilden ook erkenning van ons werk van het openbaar archiefwezen.

17 Zie bijvoorbeeld Carolyn Hamilton, Verne Harris, Jane Taylor, Michele Pickover, Graeme Reid, Razia Saleh (eds), ***Refiguring the Archive*** (Dordrecht-Boston-London 2002) waarin zij stellen dat veel gevestigde ideeën over de aard en locatie van archieven betwist worden. Ze verwijzen daarbij naar andere vormen van archieven, 'shaped by different record-keeping processes' zoals de 'oral record (…), literature, landscape, dance, art and a host of other forms'.

18 Grassroots initiatieven, die dicht bij de ***community*** staan waaruit zij voortkomen, voelen zich minder gebonden aan de 'professionele' normering en geven vaak een ruime invulling aan het begrip archief. Dit zien we bijvoorbeeld bij het **Lesbisch Archief Nijmegen** (opgericht 1985) en **The Black Archives** (2016). Toch ligt ook hier de normerende werking van de mainstream instituties op de loer zodra ze beschrijvingsformats gebruiken om in de online archiefportals zichtbaar te worden. Het door Thomassen geïntroduceerde concept van archief als 'procesgebonden informatie' is weliswaar niet beperkt tot het overheidsdomein, maar heeft door de binding aan 'onderling samenhangende werkprocessen' nog steeds een sterk formeel-organisatorische inslag. Zie Theo H.P.M. Thomassen, 'Een Korte introductie in de archivistiek', in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen (eds), ***Naar een nieuw paradigma in de archivistiek*** ('s-Gravenhage 1999) 11-20.

We wilden dat zij wisten dat wij het goed deden. We wilden niet beschuldigd worden dat we het 'respect des fonds', het herkomstbeginsel, niet hanteerden en respecteerden'.[19]

Nieuwe ontwikkelingen - nieuwe kansen

De revolutionaire ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie en de voortgaande digitalisering van de samenleving (*digital turn*) hebben grote gevolgen voor de wijze waarop mensen en organisaties informatie verwerken, met elkaar communiceren en dus ook hoe ze archieven vormen. Deze ontwikkelingen vereisen nieuwe strategieën om te zorgen dat reconstructie van het handelen van mensen en organisaties op langere termijn mogelijk blijft. Het is zeker niet zo dat digitale archivering bij overheidsorganisaties probleemloos verloopt, maar dankzij de wettelijke verplichtingen waarmee ze te maken hebben, is er in het overheidsdomein wel structureel aandacht voor dit vraagstuk. Er wordt volop geëxperimenteerd met concepten als *archiving by design* en *common ground*, en de in voorbereiding zijnde nieuwe archiefwet zal het mogelijk maken dat complexe digitale archieven onder bepaalde voorwaarden niet langer materieel overbracht hoeven te worden naar een archiefbewaarplaats maar bij de archiefvormende instelling kunnen blijven. Dit zou wel eens het voorzichtige begin kunnen markeren van een op termijn geheel andere achiefinfrastructuur, die niet langer is gebaseerd op het mechanisme van materiële overbrenging naar archiefbewaarplaatsen. Daarmee zal de rol van archiefinstellingen van de overheid op termijn drastisch (moeten) veranderen.

De invloed van de digitalisering op archivering in het private domein is, zonder archiefwettelijke stok achter de deur, veel minder eenduidig. Uiteraard hebben bedrijven en instellingen, niet anders dan overheidsorganen, alle belang bij een informatievoorziening waarop ze kunnen vertrouwen. Informatie die voor de bedrijfsvoering van private instellingen van groot belang is, zal ook zonder archiefwettelijk normenkader wel beschikbaar zijn. Althans, zolang deze gegevens voor het bedrijf of de instelling van belang worden geacht. Dat is echter minder vanzelfsprekend voor informatie die voor de organisatie geen directe betekenis meer heeft. De kwetsbaarheid van digitale informatiesystemen is inmiddels voldoende bekend en de kans is daardoor erg klein dat door de organisatie 'vergeten' digitale archieven later alsnog overgedragen kunnen

19 Annette Mevis, 'Archief: what's in a name? 80 jaar Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging', *Archievenblad* 120 (2016) nr. 1, 14-16.

worden aan een archiefinstelling. Acquisitie gebaseerd op het overnemen van digitale informatie die is achtergebleven in de systemen nadat een bedrijf of organisatie ter ziele is gegaan, zal in de meeste gevallen teleurstellende archieven opleveren. Archiefinstellingen die bedrijfs- en instellingsarchieven beschikbaar willen houden voor toekomstig onderzoek, zullen vooral moeten investeren in relatiemanagement. Het ontwikkelen van duurzame relaties met te selecteren private organisaties (en personen) *opdat* digitale archivering vanuit een langetermijnperspectief kan worden vormgegeven zou dan ook als topprioriteit moeten worden beschouwd. Een van de belangrijkste uitdagingen daarbij is om reciprociteit in de relatie tussen archiefinstelling en private partij te brengen. De meest voor de hand liggende sleutel hiertoe is kennisdeling op het gebied van digitaal informatiebeheer. Niet alleen met het doel om digitale archieven voor de lange termijn veilig te stellen, maar ook, met het oog op de alledaagse bedrijfsvoering, om bij te dragen aan verantwoord en voor de organisatie doeltreffend informatiebeheer.

Communities 3.0

De *digital turn* leidt echter ook tot vraagstukken die misschien nog wel complexer zijn dan het in technische zin veiligstellen van digitale archieven van bedrijven, instellingen en personen. De *digital turn* leidt immers op grote schaal tot nieuwe organisatorische verbanden die primair en vaak zelfs uitsluitend online plaatsvinden. Online platformen spelen een steeds grotere rol in de manier waarop het sociale en economische leven in de samenleving wordt georganiseerd. In een onderzoek naar de rol van platformen in relatie tot de publieke waarden in de samenleving stellen José van Dijck c.s. dat in de meeste visies 'onlineplatformen gezien (worden) als instrumenten die burgers in staat stellen zich via online activiteiten aan elkaar te verbinden en gemeenschappen te vormen'.[20] Een online platform wordt door Van Dijck c.s. omschreven als 'een technologische, economische en sociaal-culturele infrastructuur voor het faciliteren en organiseren van online sociaal en economisch verkeer tussen gebruikers en aanbieder, met (gebruikers) data als brandstof'.[21] Omdat veel platformen met elkaar verbonden zijn, spreken de auteurs van een platform-ecosysteem. Die nieuwe vormen van organisatie en ordening zijn vanuit het perspectief van documenteren van de samenleving en vanuit het perspectief van archivering buitengewoon relevant. De door Van Dijck c.s. beschreven platformisering van de samenleving illustreert de opmars van wat

20 José van Dijck, Thomas Poell, Martijn de Waal, *De Platformsamenleving. Strijd om publieke waarden in een online wereld* (Amsterdam 2016) 29.
21 *Ibidem*, 11.

sociologen als *network communities* aanduiden. Zygmunt Bauman karakteriseert de moderne samenleving als een 'vloeibare' samenleving, die gekenmerkt wordt door het afbrokkelen van traditionele samenbindende mechanismen. Mensen handelen in de eerste plaats als individuen, kunnen zich verschillende identiteiten aanmeten en zich gelijktijdig aan verschillende *communities* verbinden. *Network communities* kennen, in tegenstelling tot *communities* die gebaseerd zijn op het fysiek samenwonen en samenleven van mensen, niet een reeds bestaande structuur of reeds bestaande regels die sturend zijn voor het gedrag van de groepsleden. Ze kenmerken zich juist door het ontbreken van een bestaande gedeelde geschiedenis. Mensen sluiten zich aan bij een *network community* omdat deze voorziet in een identiteitsbehoefte of bepaald belang waardoor men erbij wil horen. Behoren tot een *network community* is gebaseerd op keuzevrijheid en identiteitsbesef, terwijl de identiteit voorheen juist voortvloeide uit de *community* waarin men leefde. *Network communities* bestaan dan ook bij de gratie van continue communicatie tussen de leden van een *network community* rondom een bepaald gedeeld belang. Om die reden zijn *network communities* volgens socioloog Tony Blackshaw 'always individually ascribed and individually focused, which also means that they are only kept alive as long as their individual members deem them important'.[22] De online mogelijkheden tot zelfexpressie, identiteitsvorming en communicatie met gelijkgestemden resulteren in nieuwe, fluïde vormen van organisatie. *Network communities* in de vorm van online platformen zijn er in vele soorten, bijvoorbeeld gebaseerd op seksuele identiteit[23], etnische en culturele verbondenheid[24], maar ook bijvoorbeeld vanwege een gedeeld probleem, zoals bij patiëntenplatformen. Het Rathenau Instituut inventariseerde in het kader van een onderzoek naar digitale vormen van burgerbetrokkenheid enkele recente burgerinitiatieven en signaleerde een aantal ontwikkelingen die passen in deze trend van toenemende platformisering en *network communities*. Het laat zien dat sociale media mensen nieuwe mogelijkheden bieden om zichzelf te organiseren; ook als tegenmacht tegenover de overheid waarbij eigen informatiebronnen in het geweer worden gebracht 'tegenover institutioneel gewaarmerkte kennis en informatie'.[25] Bekende voorbeelden zijn

22 Tony Blackshaw, *Key Concepts in Community Studies* (London 2010) 15. Blackshaw ontleent deze analyse voor een belangrijk deel aan het werk van socioloog Zygmunt Bauman, met name uit diens boek *Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers?* (London 2008).
23 Zie bijvoorbeeld Christopher Pullen, Margaret Cooper, *LGBT identity and online new media* (London 2010).
24 Er zijn tal van online *communities* via Facebook, enkele voorbeelden: Bangsa, 'Verbonden door onze Molukse roots en het gevoel van noodzaak voor zichtbaarheid in de Nederlandsche maatschappij en behoud van ons cultureel erfgoed'. https://www.facebook.com/notes/531895793856025/; Surinamers Online https://www.facebook.com/SUonline4U/
25 Arthur Edwards, Dennis de Kool, *Kansen en dilemma's van digitale democratie. Wat kan digitale burgerbetrokkenheid betekenen voor het Nederlandse parlement?* (Den Haag 2015) 72-73, 81.

Website van de Britse Community Archives and Heritage Group.

de online protesten tegen de vaccinatiecampagne tegen baarmoederhalskanker, digitale acties in het kader van de zwartepietendiscussie en de vele digitale initiatieven die ontstaan zijn na het uitbreken van Covid-19.

Hoe worden dergelijke *network communities* en platformen, die een steeds belangrijkere rol spelen in de samenleving, gearchiveerd? We zien geleidelijk een aantal trends aftekenen. Aan de ene kant zien we een overwegend technisch gedreven invalshoek om de activiteiten van online *communities* te documenteren door een selectie van websites periodiek te *harvesten*, zoals bijvoorbeeld wordt gedaan door het internationaal opererende The Internet Archive (sinds 1996), en het Nederlandse Webarchief KB van de Koninklijke Bibliotheek (sinds 2007). De kwaliteit van de op deze manier tot stand gekomen digitale collecties is in hoge mate afhankelijk van de frequentie en diepgang van *harvesten* en de mate waarin de verschillende mediatypen en links daarbij intact blijven. Aan de andere kant zijn er initiatieven van *communities* zelf om hun (online) activiteiten te documenteren. Vooral dankzij het werk van Andrew Flinn, Elizabeth Shepherd en Mary Stevens heeft dit type van *community archives* steeds meer aandacht gekregen. *Community archives* kenmerken zich volgens hen door 'active participation of a community in

documenting and making accessible the histories of their particular group and/or locality *on their own terms*. These terms range from complete autonomy from the 'mainstream' to the delegation of the custody and preservation of their materials to public-sector archivists and a wide range of options in between'.[26] In het Verenigd Koninkrijk bestaat al lang een levendige belangstelling voor community- archieven. De Britse Community Archives and Heritage Group, ontstaan als een informeel platform dat door vrijwilligers en professionals met belangstelling voor *community archives* werd opgezet, heeft tot doel kennis uit te wisselen tussen community-archieven en bekendheid te geven aan dit type archieven. Het streven is niet om *community archives* onder te brengen bij gevestigde erfgoedinstellingen, maar juist uit te gaan van structuren en organisatievormen die de *communities* zelf opgezet hebben. Op de website zijn honderden *community archives* te vinden en nieuwe initiatieven kunnen worden toegevoegd.[27]

Slot

Digitalisering van de samenleving heeft grote implicaties voor de wijze waarop mensen met elkaar in verbinding staan, met elkaar communiceren en dus ook voor de manier waarop archieven worden gevormd. De bestaande werkwijze van zowel categorale archiefinstellingen als het openbaar archiefwezen is gericht op het acquireren van archieven van particulieren, meestal lange tijd nadat deze archieven zijn gevormd. Dit is geen adequate methode om digitaal gevormde archieven veilig te stellen. De kans is immers groot dat op het moment dat een archiefinstelling belangstelling toont, een groot deel van het materiaal niet meer beschikbaar is of slechts met veel moeite en tegen hoge kosten te reconstrueren valt.[28] Het aangaan van duurzame relaties door archiefinstellingen met private partijen zou een strategie kunnen zijn om deze problemen het hoofd te bieden. Waardering en selectie komen hiermee in een ander daglicht te staan, omdat keuzes gemaakt moeten worden met welke particuliere partijen (met name bedrijven en maatschappelijke organisaties) dergelijke relaties aangegaan (kunnen) worden. En mis-

26 A. Flinn, M. Stevens and E. Shepherd, 'Whose Memories, Whose Archives? Independent community archives, autonomy and the mainstream', *Archival Science* 9 (2009) 1, 71–86, aldaar 73. Zie ook Edward Benoit, III and Alexandra Eveleigh (eds), *Participatory Archives: Theory and practice* (London 2019) met name sectie 4 'Alternative and activist communities'.

27 https://www.communityarchives.org.uk

28 Dat met een vorm van digitale archeologie nog wel de nodige informatie uit afgesloten systemen en niet langer courante soft- en hardware veiliggesteld kan worden, blijkt wel uit het project De Digitale Stad herleeft. https://waag.org/nl/project/archeologische-dienst-dds.

schien nog belangrijker: het betekent minder focus op het archief en meer focus op archivering. Archiefinstellingen zouden kennis beschikbaar kunnen stellen, zodat de particuliere organisaties waarmee ze een relatie aangaan hun informatiebeheer en archivering op een duurzame wijze inrichten. Een dergelijke strategie vereist andersoortige investeringen, actief relatiemanagement en intensieve samenwerking tussen het openbaar archiefwezen, categorale instellingen en wellicht andere belanghebbenden om deze weg te kunnen bewandelen.

Het documenteren van een sterk gedigitaliseerde samenleving vereist echter meer dan een technisch-organisatorische koerswijziging. Digitalisering maakt immers nieuwe, fluïde organisatievormen mogelijk die enkel, of hoofdzakelijk, in digitale vorm bestaan. Het ontstaan van digitale *network communities* en platformen roept de vraag op hoe archiefinstellingen zich willen verhouden tot deze *communities* en platformen. Veel van deze *communities* zijn niet gericht, noch ingericht op duurzame archivering van hun online-activiteiten. Nieuwe strategieën zijn nodig om dergelijke *communities* in hun volle breedte te documenteren en archiveren. Gevestigde (categorale) archiefinstellingen zouden zich, meer dan nu het geval is, vanuit een netwerk-perspectief kunnen positioneren. Niet langer zou alles moeten draaien om materiële overheveling van archieven naar een archiefinstelling, maar veel meer om het creëren van een robuuste infrastructuur waarvan ook *communities* deel uitmaken.

Het is duidelijk dat de traditionele institutionele benadering om archieven van *network communities* veilig te stellen, te ordenen en te beschrijven niet langer voldoet. De sterk formeel-institutionele benadering van archief die in Nederland de boventoon voert, doet onvoldoende recht aan organisatieverbanden die geen duidelijke of vaste structuur hebben of waar de relatie met onderliggende 'werkprocessen' niet eenvoudig gelegd kan worden. Juist omdat categorale instellingen zich bij uitstek richten op archieven die niet in het overheidsdomein worden gevormd, zouden ze een sterke voortrekkersrol kunnen spelen in het ontwikkelen van concepten, methoden en benaderingswijzen waarmee de grote diversiteit aan informatie- en archiefvorming in dit domein tegemoet getreden kan worden.

ATX Barrio archive. Een initiatief van en voor Persons of Colour in Austin, Texas (USA), bedoeld om de veelzijdige geschiedenis van de barrio (buurt) te documenteren. Het is een voorbeeld van een platform-community die een digitale collectie aanlegt via Instagram.